

I. Dünya Savaşı Esnasında Yetim ve Öksüz Çocukların Himayesi ve Eğitimi: Darüleytamlar

*Protection And Education Of The Orphans During World War I:
Darüleytamlar*

Ersin MÜEZZİNOĞLU*

Özet

Yirminci yüzyılın ilk çeyreğinde cereyan eden Balkan Savaşları ve I. Dünya Savaşı'nın çok sayıda yetim ve korunmaya muhtaç çocuk ortaya çıkarması, bu çocuklarla ilgili acil tedbirler almayı zorunlu kılmıştır. Bu ihtiyaçla darüleytamlar teşkil edilmiştir. Darüleytamlar yetim ve korunmaya muhtaç çocukları besleyip barındırdığı gibi, iyi bir eğitim almalarına da imkân vermiştir. Özellikle çocukların bir sanat dalında ihtisas kazanarak geçimlerini temin etmesi ve bu yolla geleceklerinin garanti altına alınması amaçlanmıştır. Aynı düşünceyle çok sayıda darüleytam öğrencisi sanayi ve ziraat tahsili için Almanya'ya gönderilmiştir. Bir ara darüleytamlardaki çocuk sayısı 15-20 binleri bulmuştur. Fakat savaşın sebep olduğu ekonomik zorluklar bu miktarda çocuğun iâşe ve idaresini güçleştirmiştir. Özellikle taşra darüleytamları bu durumdan oldukça olumsuz etkilenmiş ve bir kısmı kapanmak zorunda kalmıştır. Bir süre sonra taşra darüleytamları tasfiye edilerek çocukların bir kısmı ailelerine teslim edilmiş, bir kısmı ise İstanbul'a nakledilmiştir. Bu çalışmada başta şehit çocukları olmak üzere Osmanlı Devleti'nin yetim ve öksüz çocukları koruma ve eğitime amacıyla açtığı darüleytamların ortaya çıkışı, faaliyetleri ve savaş döneminde karşılaştıkları zorluklar üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Darüleytamlar, I. Dünya Savaşı, Ahmet Şükrü Bey

Abstract

Occurring in the first quarter of the twentieth century, the Balkan Wars and the First World War I revealed a large number of orphans and vulnerable children and made it obligatory to take urgent measures about these children. This with need darüleytamlar was formed. These institutions both helped orphans and vulnerable children to get cared and made it possible for theme receive a good education. And it was aimed to make a specialized branch of art, especially for children to ensure their livelihood theme win in this way was to be guaranteed. Paralel to this idea industry and agriculture for the collection a large number of darüleytam students were sent sent to Germany to get an education for industry and agriculture. At one point the number of children in Darüleytamlar increased to fifteen-twenty thousands. But the economic difficulties caused by the war, made the feeding and direction of this number of children difficult. Especially some of the province darüleytams were very adversely affected and had to be closed. After a while, province darüeytams were liquidated and some of these children were delivered to their families while some others were transferred to İstanbul.

This study aims to emphasize the foundation, actions and difficulties of Darüleytams which the Otoman State founded in order to protect and educate the orphans primariliy the martyr children.

* Erciyes Üniversitesi- Kayseri

Key Words: *Darüleytamlar, World War I, Ahmet Şükrü Bey*

Giriş

Darüleytamlar¹, Osmanlı Devleti'nde yetim ve öksüzlere sahip çıkma anlayışının bir tezahürü olarak I. Dünya Savaşı esnasında, gerek bu savaşın, gerekse daha önce cereyan eden Balkan Savaşları'nın askeri, siyasi ve sosyal sonuçları gereği ortaya çıkmış müesseselerdir. Esasen Osmanlı Devleti'nde yetim ve öksüzleri korumaya yönelik faaliyetler Tanzimat öncesinde gayr-i resmi olarak, Tanzimat'tan sonra ise resmîlik kazanmak suretiyle var olmuşlardır. Bu kapsamda söz konusu dönemde yetimlere sahip çıkma yönünde birtakım nizamnameler hazırlanmış ve bu nizamnamelerin tatbiki işini görecektir idari mekanizmalar vücuda getirilmiştir². 1860'lara gelindiğinde dönemin Tuna Valisi Mithat Paşa Müslüman ve Hıristiyan bazı bakımsız ve yetim çocuklarının şurada burada perişan ve telef olduklarını düşünerek bu tür çocuklar için hayır ve hasenat sahiplerinden alınacak yardımlarla bir yer yaptırıp talim ve terbiyelerine bakılmasını ve sanat öğretilmesini temin etmek üzere Niş, Sofya ve Rusçuk'ta birer ıslahhane açmıştır³. Sultan Abdülaziz döneminde teşkil edilen Darüşşafaka⁴ ve II. Abdülhamit döneminde açılan Darülaceze ile Darülhayr-ı Âlî⁵ amaç ve faaliyet yönüyle darüleytamlarla benzer işlevleri görmüşlerdir. Bu müesseselerden ilk ikisi daha sonra da faaliyetlerini sürdürmüşken, Darülhayr-ı Âlî 1909'da kapatılmıştır.

1. Darüleytamların Kuruluşu ve Amacı

Savaş, yıkık binalarla, harap ve terk edilmiş tarlalarla beraber öksüz birçok çocuklar da bıraktı. Babasız ve anasız, yersiz ve yurtsuz kalan bu çocuklara bakmak milletin borcuydu. İstiklalini kazanmak için savaşan Türkler, istikbalini de düşünmek mecburiyetindeydi. Hudutlarda, köylerde şehirlerde kimsesiz kalan bu binlerce şehit çocuğu savaş ile kazanılan istiklalın gözcüsü ve muhafızı olacaklardı. O yavruları ihmal etmemek, aksine ihtimam ve itinalarla yetiştirmek gerekliydi. Altı ay içinde biteceği tahmin edilen savaş üç seneyi aşıyor. Köydeki yuvasında babasını bekleyen çocuk, onun Kafkas, Çanakkale, Irak cephelerinden birinde şehit olduğunu öğreniyor. Anası bin müşkülât içerisinde kendisinin ve çocuğunun hayatını kurtarmağa çabalarken bir gün ölüm onu da alıp götürüyordu. Kaderin böyle bedbaht

¹ Darüleytam, kelime anlamı olarak yetimler yurdu, yetimlerin barındırıldığı kurum anlamında kullanılmaya başlanmıştır. Genel anlamda yetimlere özgü kurumları, özel anlamda ise Birinci Dünya Savaşı sırasında kurulan müesseseleri karşılamaktadır. Ferit Devellioğlu, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Büyük Lügat**, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara 2010, s. 189.

² 1858'de Eytam Nizamnamesi çıkarılmış ve bu nizamnameyle birlikte Emvâl-i Eytam Nezaretî kurulmuştur. Eytam Nizamnamesi'nin ardından "Memalik-i Mahrusa-i Şahane'de Küşad Olunacak Eytam Sandıklarının Suret-i İdaresi ve Muhafazası Hakkında Nizamname" başlığıyla bir başka düzenleme daha hayata geçirilmiştir. Yasemin Okur, **Darüleytamlar**, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Samsun 1996, s.1-2.

³ Hasan Ali Koçer, **Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu**, Uzman Yayınları, Ankara 1987, s.67-68.

⁴ Darüşşafaka, 1865 yılında halkın eğitimi konusunda bir şeyler yapmak üzere kurulan Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiye tarafından vücuda getirilen bir müessesedir. 1868'de açılan zengin çocuklara özgü ücretli Mekteb-i Sultani'ye mukabil, 1873'te İstanbul'da öksüzlere has parasız bir abide şeklinde ortaya çıkmıştır. İlk tahsil ile birlikte öğrenim süresi sekiz yıldır. Programı incelendiğinde lise fen şubesi derecesinde olduğu görülür. Ancak bir aralar amelî bir amaç da takip edilmiş ve telgrafçılığa ait bazı dersler programa konulmuştur. Bu şekilde ülkenin posta ve telgraf hizmetlerine bir hayli katkı sağlanmıştır. Nafi Atuf Kansu, **Türkiye Maarif Tarihi Hakkında Bir Deneme**, 1.Baskı, Muallim Ahmet Halit Kitaphanesi, İstanbul 1930, s.127-128.

⁵ Okul rüştiye derecesinde, öğretim süresi altı yıl ve sanayi okullarına kaynak olmak üzere düzenlenmişti. Öğretim programının temeli sanattı. Pek çok sanatın öğretimi tasarlanmıştı. Bkz: Mustafa Ergün, **II. Meşrutiyet Devri'nde Eğitim Hareketleri 1908-1914**, Ocak Yayınları, Ankara 1996, s.257.

biraktığı çocukları millet güldürmek istedi. İşte darüleytamlar bu yüksek merhametten, vazifeden doğmuş birer şefkat yeridir. Hilal-i Ahmer gibi⁶.

1917 sonlarında “Muallim” dergisinde yer alan bu ifadeler, darüleytamlara neden gereksinim duyulduğunun en açık özeti idi. 25 Kasım 1914 tarihinde kurulan darüleytamların kuruluş süreci, bu müesseselerin banisi Maarif Nazırı Ahmet Şükrü Bey tarafından şöyle açıklanmıştı: Devlet seferberliği ve savaşı ilan ettikten sonra bazı düşman devletler müesseselerini kapamak zorunda kaldılar. Bu müesseseler arasında birçok darüleytam vardı. Bu darüleytamlar kapanınca, orada bulunan çocuklar ki, Osmanlı çocuklarıydı, açıkta kalacaklar, sefil olacaktı. Bunların sefaletlerine engel olmak ve barınmalarını sağlamak için darüleytamlar açılması gerekti. Ayrıca, darüleytamlar açılır açılmaz bir başka mesele ile yani Balkan Savaşları’ndan sonra Anadolu’ya göç edenlerin arasında çok sayıda kimsesiz çocuğun bulunması sorunu ile karşılaşmıştı. Şöyle ki bu çocuklar şunun bunun himayesiyle buraya gelmişler, fakat sığınacak bir yer bulamadıklarından çoğu sefaletten ölmeye mahkûm kalmışlardı. İşte darüleytamlara aynı zamanda bu tür çocuklar da kabul edilmişti⁷.

Esasen 1913 Haziran’ında Harbiye Nezareti savaş nedeniyle silah altına alınıp şehit olanlarla, çeşitli hastalıklardan ötürü hayatını kaybedenlerin geride bıraktığı yetimlerinin talim ve terbiyesi hususunda kaza ve vilayet merkezlerinde birer darüleytam tesisinin gerekli ve faydalı olduğu düşüncesini sadarete iletmış, sadaret de Maarif Nezareti’ne konuyu ileterek mütalaasını istemişti. Maarif Nezareti bu durumdaki yetimler için dokuz yerde leyli iptidai okul açılmasının tasarlandığı ve bunun için tahsisat istendiği, fakat buna benzer müesseselerin medeni ülkelerde devlete herhangi bir yük getirilmeden doğrudan hayırseverlerce vücuda getirildiği, bizde de zenginlere ilk kez veya yeniden rütbe ve unvan tevcihi yoluna başvurulması hâlinde bir iki yetimhane yapılmasının düşünüldüğü, şeklinde cevap vermiştir⁸. Yukarıdaki yazışmalardan anlaşılmaktadır ki 1913 yılının ortalarına gelindiğinde yetimler konusu büyük ve acil bir sorun teşkil etmemekteydi.

İşte yukarıdaki saiklerle 31 Aralık 1914 perşembe gününden itibaren yetim çocukların leyli şeklinde kayıtlarına başlandı. İlk darüleytam Kadıköy Moda caddesindeki eski Nort De Sion okulunda dört şube hâlinde açıldı. Birinci şube ana kucacağı(kreş) olup 2-3 yaş arası kız ve erkek çocukları alacaktı. 4-6 yaş arası kız ve erkek çocukların yer aldığı ikinci kısım anaokuluydu. Bu şubenin mevcudu ise 200’dü. Bu şubeden 6 yaşını tamamlayanlar sultanilere parasız olarak nakil ve kaydedilecekti. Okulun üçüncü şubesi 7 yaşından büyük kız çocuklarının alındığı kız

⁶ Darüleytamlar, **Muallim**, Cilt:2, numara:17, 15 Aralık 1917, s. 585.

⁷ **Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi (MBZC)**, C:1, 6 Aralık 1917, Türkiye Büyük Millet Meclisi Basımevi, Ankara 1990, s. 194; **Meclis-i Mebusan ve Maarif, Muallim**, C.2, no:18, 15 Ocak 1918, s. 640-641. Darüleytamların kuruluşunda ve çalışmalarında özellikle dönemin Maarif Nazırı Ahmet Şükrü Bey’in (1874-1926) önemli katkıları olmuştur. Onun döneminde müşavir olarak yanında çalışan Prof. Dr. Franz Schmidt, Ahmet Şükrü Bey’in en önemli üç icraatı arasında yetimler konusundaki çabalarını, yani, “*Harb-i Umumi’de vatan uğrunda şehit düşmüş olan zabitan ve efradın millete bıraktığı yetim çocuklara bezledilen ihtimamları*” zikretmektedir. Alman eğitimci, Ahmet Şükrü Bey’in savaş dolayısıyla darüleytamların iktisadi durumunun ağırlaşmış olmasından ötürü, himayesine aldığı binlerce yetim çocuğuna yeteri kadar ilgi gösterebilmek için çok fazla kuvvet ve faaliyet ortaya koymak zorunda kaldığını kaydetmektedir. Şükrü Beyefendi, **Tedrisat**, no.43, 1919, s. 1-5.

⁸ **Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Maarif Nezareti Mektubî Kalemi(MF. MKT.)**, Dosya No:1186, Gömlek No:40, 1331.C.01/08.05.1913. Maarif Nezareti’nin 1915 Mayıs’ında gazetelerde duyurulması amacıyla yazdığı bir yazıda, gerek Balkan Savaşları’nda, gerek I. Dünya Savaşı’nda babaları şehit olan veya annesi hayatta olmayıp da babası askere giden ve fakir durumda bulunan kız ve erkek çocuklar darüleytama alınacaklardır, denilmiş, bu gibilerin müracaatlarının gerekli olduğu belirtilmiştir. **BOA, Maarif Nezareti Darüleytam(MF. EYT.)** 1/17, 1333.B.15/07.05.1917.

ilkokuluydu. Öğretim süresi altı yıldır. Dördüncü bölüm ise kız sanat okulu olup, öğretim süresi üç yıldır. Bu son şube 100 öğrenci kabul edecekti⁹.

Başlangıçta yalnızca İstanbul'da açılan Darüleytamlar ihtiyaç nedeniyle, vilayet ve müstakim sancaklarda en az birer tane olmak üzere kuruldu. Darüleytamlar, Darüleytamlar Müdüriyeti Umumiyesi'nin izniyle açılırdı. Aksi durum sakıncalı görülürdü. Dolayısıyla bu kurumların ülke çapında yaygınlaşması izne tabi olarak gerçekleşirdi¹⁰.

1917 tarihli darüleytamlar için hazırlanan geçici talimatnamede bu müesseselerin gayesi, şehit çocuklarını ve yetimleri talim ve terbiye etmek, onları vatan için yararlı bir uzuv olarak yetiştirmek şeklinde belirlenmiştir. Talimatnamenin ikinci maddesinde ise bu amaç, çocukların dinî ve vatani hislerini artırmak ve her birinin kabiliyetini göz önüne alarak ülkenin ihtiyaç duyduğu sanayiye teorik ve uygulamalı olarak talim ettirmek şeklinde açıklanmıştır¹¹.

Darüleytamlar teşkilâtı Maarif Nazırı Ahmet Şükrü Bey tarafından düşünülmüş ve hazırlıkları yapılmış, Onur ve Talat Paşalar ise Ahmet Şükrü Bey'in bu düşüncesinin fiile geçmesinde önemli katkılar sunmuşlardı. Hükûmet cephesinde böylece birliktelik sağlandıktan sonra, sıra darüleytamların idaresi, programlarının hazırlanması ve bu yeni teşkilât için bir esas ve gaye koyma işine gelmiştir ki bu iş Kastamonu mebusu ve Darümuallimat Müdürü İsmail Mahir Bey'e havale edilmiştir¹².

2. Darüleytamların İdari ve Mali Yapısı

Yetimlere yönelik bu müesseselerin kurulması ve idaresi başlangıçta İttihat ve Terakki Partisi'nin himayesi altında ve bir fırkacılık faaliyeti çerçevesinde ele alınmış, fakat daha sonra bir hükûmet ve Maarif Nezareti işi haline dönüştürülmüştür. Bu kapsamdaki çalışmaları İttihat ve Terakki Partisi İstanbul merkez heyetinden Kara Kemal ile Kastamonu mebusu İsmail Mahir Efendi idare etmişlerdir¹³.

Kapitülasyonlar kaldırıldıktan sonra savaşılan devletlerin okul ve manastır gibi müesseselerine hükûmet tarafından el konulmuş, bu müesseseler boşaltılarak darüleytamlara tahsis edilmiştir. Uygulama savaş ortamında bulunulması dolayısıyla imkânların kıtlığına denk gelmesi ve ayrıca yeterli zaman bulunmayışı nedeniyle darüleytamların bina ve malzeme ihtiyacının kısa sürede karşılanmasını sağladığı için faydalı olmuştur. Darüleytamlar böylece,

⁹ İsmet Binark, "Maarif Tarihimize Ait Bir Rapor", **Yeni Türkiye**, Sayı:7, 1996, s. 490.

¹⁰ Salih Özkan, "Türkiye'de Darüleytamların Gelişimi ve Niğde Darüleytamı", **Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, S:19, Bahar 2006, s.221.

¹¹ **BOA, MF. EYT.**, 6/110, 1335. Za.6//23.09.1917. 21 Kasım 1916 tarihli "Şüheda ve Malulin-i Guzât Evladının Himayesi Hakkındaki Layiha-i Kanuniye"de, vatani ve dini müdafaa ne kadar mukaddes bir vazife ise , bu uğurda şehit düşen veya sakat kalanların çocuklarını maddi ve manevi mahrumiyetlere mahkum bırakmamak ve bunların millete bir emanet olduklarını daima düşünmek de o kadar mukaddes bir borçtur. Bundan dolayı şehit ve malul çocuklarının hukuklarını muhafaza, mal ve mülklerini himaye, talim ve terbiyelerine nezaret gibi hususların geride kalanlarca önemle göz önünde tutulması gerekir, denmekteydi. Bkz: Hakan Aytekin, **1914-1924 Yılları Arasında Korunmaya Muhtaç Çocuklar ve Eğitimleri**, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2006, s. 52.

¹² Darüleytam, **İkdam**, no.6846, 5 Mart 1916, s. 1.

¹³ Osman Nuri Ergin, **Türkiye Maarif Tarihi**, C:3-4, Eser Matbaası, İstanbul 1977, s. 1548. Bu kurumların İttihat ve Terakki Fırkası genel merkezinin gözetiminde ve ayrı bir genel müdürlük hâlinde bulundurulması, partinin çocuklara kendi ideolojisini aşılama çabası olarak değerlendirilmiştir. Bkz: Necdet Sakaoğlu, "Darüleytamlar", **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, C:2, İstanbul 1994, s. 558.

hem bina yönüyle, hem de araç gereç yönüyle ilk zamanlar sıkıntı yaşamamışlar ve bir refah dönemi geçirmişlerdir¹⁴.

Darüleytamların ülke sahasına yayılması, öğrenci ve personel itibariyle sayılarının kısa sürede bir hayli artışı, idarelerini de dolaylı olarak güçleştirmişti. Bu nedenle tek merkezden yönetilmeleri ve daha iyi bir idare tesisi için Darüleytamlar Genel Müdürlüğü teşkil edilmiştir. Konuya dair kanuna göre, Maarif Nezareti tarafından kurulan bütün darüleytamlar birleştirilerek yönetimi yine aynı nezarete bağlı bir Genel Müdürlüğe bırakılacak, bu Genel Müdürlük hukuki tüzel kişiliğe(şahsiyet-i hukukiye) sahip olup ve ek bir bütçeyle idare edilecekti¹⁵. Kanun ayrıca Genel Müdürlüğün sermayesini de düzenlemekteydi. Buna göre Maliye Nezareti herhangi bir masraf ve vergi almaksızın 500 bin dönüme kadar devlet arazisi ile hazineden bir defaya mahsus olmak üzere 150 bin lira nakit verecekti. Bu temel gelir kaynaklarının yanında hibe ve çeşitli bağışlar ile temin edeceği taşınır ve taşınmazlardan oluşacak gelir de diğer kalemleri oluşturacaktı.

Kanunun 3. maddesine göre Genel Müdürlüğün gelir kaynakları şu şekilde belirlenmişti: Genel bütçeye her sene konulan meblağ, vilayet özel bütçeleri ile belediye bütçelerinden ayrılan ödenek, darüleytamlara ait her türlü mülkten gelecek kira ve kâr payları, bağışlar ve hibeler, diğer gelirler.

Kanunun 4. maddesinde darüleytamlarda ziraat ve çeşitli sanayi dallarının talim ve tatbik edildiği, bu sanat dallarının geliştirilmesi, darüleytamların emlak ve arazisi ile talebesinin gayret ve çalışmalarından yararlanılması için müesseseler teşkil edilebileceği veya sınırlı sorumluluğu olan hisse senetli komandit yahut anonim şirketlerle anlaşma yapabileceği ve şirketleşebileceği yer alıyordu. 6. maddede Genel Müdürlük teşkilâtının görev ve idaresi için yönetmelikler tanzim edileceği belirtiliyordu.

2 Nisan 1917 tarihli kanuna ek olarak 18 Şubat 1918 tarihinde çıkarılan kanunla darüleytamlar için bir idare meclisi teşkil edildi. Darüleytamların idaresi ile ilgili her türlü iş bu meclise havale edildi¹⁶. Meclise gereksinim duyulmasında temel etken, darüleytamlara atfedilen birtakım kötü idare iddialarıydı.

İttihat ve Terakki Partisi, Balkan Savaşları'nda yaşandığı gibi, hazırlıksız bir savaşa yakalanmamak için I. Dünya Savaşı'na birtakım önlemler alarak girmişti. Böyle olmasına karşın, uzun bir savaş hiç hesaba katılmamıştı. Dolayısıyla ilk zamanlarda olmasa bile ilerleyen zamanlarda savaşın yarattığı ağır ekonomik koşullar darüleytamları fazlasıyla etkiledi. Daha evvel değindiğimiz gibi düşman ülkelerin müesseselerine ve burada bulunan araç ve gereçlere el koyma sonucu bir bolluk dönemi geçirilmesinin ardından, gıda ve eşya fiyatlarındaki büyük artış, devlet kaynaklarının tükenmesi, darüleytamları oldukça güç duruma soktu. Yozgat Darüleytam Müdürlüğü tarafından hazırlanan erzak fiyatları tablosu(Tablo-I) aylık her öğrenci için verilen 100 kuruşla iâşe ve idarenin mümkün olamayacağını göstermekteydi. Zira eşya fiyatlarında ortalama 2-3 kat artış meydana gelmişti. Şube bu nedenle, 1915 yılında artan erzakın 1916 yılı talebe istihkakından fazla olarak harcanabilmesi için izin istemiş, fakat Maarif Nezareti aylık ödeneklerin artırılmasının mümkün olmadığını

¹⁴ Sakaoğlu, savaşılan devletlerin kurumlarına el konulması işinin, nice sanat yapısının bu uğurda yıkılıp yıkılmasına yol açtığı gibi olumsuz bir sonucu olduğunu söyler. Bkz: Necdet Sakaoğlu, **Osmanlı'dan Günümüze Eğitim Tarihi**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2003, s.149.

¹⁵ Reşat Özalp, **Milli Eğitime İlgili Mevzuat (1857-1923)**, MEB Yayınları, Ankara 1982, s. 118-119

¹⁶ Özalp, a.g.e., s. 123

açıklayarak imkânlar ölçüsünde tasarrufa riayet edilmesini ve lüzumsuz eşya alınmamasını öğütlemiştir¹⁷.

Tablo-I
(1917 Yılında Yozgat Kasabasında Erzak Fiyatları)

Erzak	8 Mayıs 1917'deki Fiyatı	Üç Ay önceki Fiyatı
Yağ	120 Kuruş	50 Kuruş
Et	20 Kuruş	9 Kuruş
Soğan	12 Kuruş	4 Kuruş
Nohut ve Fasulye	12 Kuruş	5 Kuruş
Pekmez	25 Kuruş	8 Kuruş
Bulgur	8 Kuruş	3 Kuruş
Süt	7 Kuruş	4 Kuruş
Yoğurt	12 Kuruş	5 Kuruş
Yumurta(Bol)	0,25 Kuruş	0,20 Kuruş
Bamya	40 Kuruş	30 Kuruş
Bulama (Salça)	40 Kuruş	15 Kuruş

Yozgat örneğinde görüldüğü üzere savaş nedeniyle erzak ve eşya fiyatlarının aşırı pahalılaşmasından ötürü taşra darüleytamları, bilhassa Sivas ve Diyarbakır gibi merkezden uzak ve bünyesinde çok sayıda darüleytamı barındıran vilayetlerde, müesseselerin erzak ve işe yönüyle idarelerinde müşkülata düşülmüş ve Genel Müdürlüğe bu hususta çok sayıda yazı gönderilmiştir. Maarif Nezareti durumdan haberdar olunca, maarif müdürlüklerine darüleytamlara yardım edilmesi gerektiğini bildirmiştir. Ayrıca halkın ve askerlerin işesinin yapılan düzenleme sonucu işe mıntıkları yönetimlerine bırakılmış olması dolayısıyla söz konusu merkez heyetlerinden yardım alınması için girişimde bulunulmuştur. Nisan 1917 tarihi itibarıyla darüleytamların buldukları yerler ve şube sayıları ile öğrenci, memur ve hademe sayıları aşağıda Tablo-II'de gösterilmiştir¹⁸.

Tablo-II
(Darüleytamların Bulunduğu Yerler ile Şube, Öğrenci ve Memur Sayıları)

Yeri	Okul Sayısı	Öğrenci Sayısı	Memur ve Hademe Sayısı	Toplam
Edirne	6	800	125	925
Hüdavendigâr	4	600	133	733
Konya	1	350	29	379
Ankara	2	350	46	396
Aydın	3	400	59	459
Kastamonu	2	300	38	338
Bolu	1	100	16	116
Kale-i Sultaniye	1	100	18	118
Karesi	1	150	21	171

¹⁷ BOA, MF.MKT., 1227/20, 1335.S.19/15.12.1916.

¹⁸ BOA, MF.MKT., 1227/20, 1335.S.19/15.12.1916.

Karahisar-ı Sahip	1	1 ¹⁹	12	62
Niğde	2	2 ²⁰	28	178
Niğde	1	1 ²¹	20	21 ²²
Diyarbakır	4	900	100	1000
Maraş	1	200	25	225
Urfa	1	200	23	223
Antep	2	200	25	225
Sivas	20	2600	387	2987
Kayseri	2	600	74	674
Samsun	1	100	17	17
Adana	9	1200	175	1375
Kudüs	2	450	50	500

Bu çizelgede bir veya daha fazla darüleytamın bulunduğu İstanbul, İzmit, Çatalca, Eskişehir, Kütahya, Menteşe, Mamuratülaziz, Trabzon, Sinop, Halep, Beyrut, Şam, Cebel-i Lübnan, İçel vilayet ve sancaklarına ait sayısal bilgiler yoktur. Bunlar hariç 68 darüleytamda 1421 memur ve hademenin görev yaptığı, 9900 yetimin barındırıldığı ve eğitildiği anlaşılır. Bu sayılara bilgisi bulunmayan yerler de dahil edildiğinde darüleytamlara ait şube, öğrenci, memur ve hademe sayılarının çok daha yukarılarda olduğu söylenebilir. Temmuz 1917 tarihli bir çizelgede merkez darüleytamlarında hademe sayısı 397, memur ve öğretmen sayısı 218 olarak görülmüştü. Taşra darüleytamlarının ise 892 hademe, 293 memur, 329 öğretmen, 10870 öğrenci mevcudu olduğu anlaşılıyordu²³. Yine aynı tarihli bir başka belgede yer alan aşağıdaki çizelgede ise taşra darüleytamlarının buldukları bölgeler, adları, hademe, memur ve öğretmen sayıları gibi bilgilere yer veriliyordu²⁴. Bu çizelgedeki bilgiler daha önce verdiğimiz bilgilerle karşılaştırıldığında darüleytamlara ait sayısal verilerde bazı tutarsızlıkların olduğu görülür. Bunda büyük ölçüde bazı darüleytamlardan bilgi alınamaması veya eksik alınması gibi etkenler temelde etkili olmuştur.

Tablo-III

(Taşra Darüleytamlarının Buldukları Yerler, Adları, Hademe, Memur ve Öğretmen Sayıları)

Yeri ve Adı		Hademe	Memur Öğretmen	Toplam
İzmit Sancağı	İzmit İttihat ve Terakki Darüleytamı	20	6	26
	İzmit Reşadiye Şubesi	52	10	62

¹⁹ Çizelgede öğrenci sayısı 1(bir) olarak yazılmasına karşın, memur ve hademe sayısı ile toplam sayıyı dikkate aldığımızda, gerçekte öğrenci sayısının 50 olduğu anlaşılır. Yani belgede sehven bir yazım söz konusudur. Sayılarla ilgili bir başka husus, öğrenci sayılarına oranla memur ve hademe sayısının fazla görünmesidir. Bu konu Meclis-i Mebusan'da dönemin(1917) Maarif Nazırı Ahmet Şükrü Bey'e de bir eleştiri olarak yöneltilmiştir. O, verdiği cevapta, çocukların çoğunluğunun iki ile altı yaş arasında olduğunu ve ölümden korunmaları için kendilerine birer mürebbiye ve bakıcı tutmak mecburiyetinde bulunulduğunu söylemiştir. **MBZC**, C:1, 6 Aralık 1917, s. 203.

²⁰ Aslında 150.

²¹ Aslında 100.

²² Aslında 121.

²³ AYTEKİN, a.g.e., s.57-58.

²⁴ **BOA, MF.EYT.**, 7/53, 1335.L.5/25.07.1917.

	İzmit Çiftlik “	35	8	43
	İzmit Talatiye “	34	7	41
	İzmit Saidiye “	27	7	34
	İzmit Bahçecik “	18	8	26
Edirne Vilayeti	Edirne Asım Bey Erkek Darüleytamı	19	10	29
	Edirne Asım Bey Kız “	7	9	16
	Kırkkilise Ömer Naci Bey Erkek “	13	8	21
	Tekfurdağı Gazi Fazıl Bey Erkek “	13	8	21
	Tekfurdağı Gazi Fazıl Kız “	8	4	12
	Edirne İttihat ve Terakki Erkek “	17	11	28
	Bursa İdadi Erkek “	18	15	33
	Bursa Sanayi Kız “	23	19	42
Hüdavendigar Vilayeti	Hüdavendigar Söğüt Erkek “	15	9	24
	Mudanya Tirliye Kız “	13	7	20
Aydın Vilayeti	Manisa Erkek “	15	7	22
	Alaçatı Erkek	13	8	21
	Aydın Erkek “	11	7	18
	Konya Erkek “	27	10	37
Ankara Vilayeti	Ankara Erkek “	15	10	25
	Yozgat Erkek “	15	8	23
	Antep Erkek “	13	10	23
	Kilis Erkek “	12	7	19
	Diyarbakır Kız “	13	5	18
	Diyarbakır Erkek “	12	10	22
	Mardin Erkek “	19	12	31
	Mardin Kız “	15	6	21
	Urfa Erkek “	15	6	21
	Kale-i Sultaniye Erkek “	11	7	18
	Afyonkarahisar Erkek “	8	6	14
	Niğde Erkek “	11	6	17
	Niğde Kız “	7	4	11
	Maraş Erkek “	15	12	27
	Bolu Erkek “	11	6	17
	Samsun Erkek “	11	6	17
	Kudüs-i Şerif Erkek “	15	9	24
	Kudüs-i Şerif Kız “	19	8	27
	Kastamonu Erkek “	13	9	22
	Kastamonu Kız “	13	4	17
Kayseri Sancağı	Kayseri Erkek “	14	7	21
	Kayseri Kız “	13	5	18

	Kayseri Efkere Erkek “	24	11	35
Adana Vilayeti	Adana Erkek “	23	13	36
	Adana Kız “	23	12	35
	Adana Şeyhli Erkek “	30	8	38
	Kozan Erkek “	13	7	20
	Tarsus Kız “	11	8	19
	Dört Yol Erkek “	9	5	14
	Onur Paşa “	8	9	17
	İkbaz Erkek “	8	4	12
	Mersin Erkek “	11	7	18
	Kars Erkek “	7	4	11
	Balıkesir Erkek “	13	8	21
	Teke Erkek “	14	6	20
	Toplam	882	443	1325

Savaşın o ağır şartlarında ekonomik anlamda bu mevcutlara sahip müesseseleri doğal olarak idare etmek kolay olmamış ve darüleytamlar yavaş yavaş kapanmak zorunda kalmıştır²⁵. Bahsedilen müşkülât neticesidir ki Sivas merkezindeki erkek ve kız darüleytamındaki öğrenciler evlerine, daha doğrusu akrabaları nezdine gönderilmiştir. Nezaret duruma vakıf olunca söz konusu müesseselerin tekrar açılmasını istemiştir. Bunun yanında eşya ve erzak temininde savaştan dolayı yüklenici bulunamaması nedeniyle müteahhitlerin askerliğinin tecili işi, Harbiye Nezareti’nden talep edilmiştir. Bu hâlin bir başka sonucu olarak gıdasızlıktan ötürü talebe firarları yaşanmıştır. Ayrıca öğrencilere uzun süre et verilememesi ve ekmeklerin de yeteri kadar besleyici olmaması nedeniyle beden güç kaybettikleri ve hastalıklara karşı dirençlerinin zayıfladığı hususları müfettiş raporlarında yer almıştır²⁶.

İşte ekonomik zorlukların gittikçe kendini hissettirmesi sonucu, taşra darüleytamlarının tasfiyesi lüzumlu görülmüş, öğrencilerin bir kısmı ailelerine teslim edilmiş, bir kısmı ise İstanbul’daki darüleytamlara toplanmıştır. Konuya dair hazırlanan “Taşra Darüleytamlarının Dersaadet’e Suret-i Naklini Mübeyyen Talimatname”de öğrencilerin tasfiyesi(ailelerine verilmesi) ve nakilleri ile kurumların alacak-borç işleri, bina ve eşyalarının hangi işlemlere tabi tutulacağı açıklanmaktaydı²⁷. Buna göre; taşra darüleytamlarının buldukları yerlerden ilişkileri kesilecek, İstanbul’a nakil işleri Müdüriyet-i Umumiye’den tayin edilecek bir memurun başkanlığı altında hesap memuru, mahalli okul müdürü, meclis-i idare ve belediye azalarından oluşan bir heyet vasıtasıyla yürütülecekti. Heyet teşekkül ettiğinde darüleytamların naklinden dolayı çocuklarını almak isteyenlerle okulda alacakları olan veya ilişkisi bulunanların, belirlenen bir süre içerisinde heyete müracaat etmeleri gereğini ilan ettirecek ve söz konusu ilanın bir suretini saklayacaktı. Talimatnamenin 3-7. maddeleri hesapların tasfiyesi ile ilgiliydi. Buna göre müessesenin alacakları tahsil edilecekti.

²⁵ Maarif Nazırı Ahmet Şükrü Bey, 1917 sonlarında Meclis-i Mebusan’da yaptığı bir konuşmada, darüleytamların mevcudunun daha evvel 15 ve 16 bine ulaşmışken, şimdilerde 11600’e düşmesini şöyle açıklamaktaydı: “Müdüriyet-i Umumiye teşkilâtını yaptıktan sonra, erzakın bu galâsı karşısında 15-16 bin eytamı idare edemedik. Ve bu eytamhanelerin bir kısmını kapatmaya mecbur olduk ki, ekserisi Sivas’tadır. Bunu yüreklerimizin kanı akararak maatteessüf kapattık”. MBZC, C:1, 6 Aralık 1917, s. 197.

²⁶ BOA, MF.MKT., 1227/20, 1335.S.19/15.12.1916.

²⁷ BOA, MF.EYT., 1/116, 1333/1917.

Alınamayanlar ise Ek-1 defterine, açıklamaları ve gerekçeleriyle birlikte işlenecekti. Müesseseden alacağı için müracaat edecekler ise, alacak durumu 1 Nisan 1917 tarihinden önceye aitse okulu idare eden daireye başvuracaklardı. 1 Nisan 1917'den 1918 Şubat sonuna kadarki süre içerisinde ait ve henüz ödenmemiş bir alacak konusu ise, alacaklının ismi, alınan eşyanın türü, miktarı, teslim tarihi ve bedeli yazılmak suretiyle 2 numaralı deftere işlenecekti. Bu tarihten sonraya ait alacaklar içinse, alacakları tahsisat dairesinde ise bunlardan senet alınmak şartıyla ödeme müzekkeresiyle Ziraat Bankası'na yönlendirilecekti. Eğer tahsisat eksik kalırsa Genel Müdürlükten telgrafla para istenecekti. Talebinin nakli esnasında ihtiyaç duyulan müstahdemlerin dışında bütün çalışanların istihkakları verilecek ve ilişkileri kesilecekti. Hesap ve depo memurları birtakım devir evrakları tanzim edecekti. Darüleytamlarla ilişkisinin kesilmesinin istemeyenlerin adları bir deftere kayıt edilecekti. İlişigi kesilen memur ve öğretmenlerin Maarif Nezareti'ne müracaat etmeleri tebliğ edilecekti.

Talimatnamenin 8-17. maddeleri öğrencilerin tefriki ve velilerine teslimi şartlarına aitti. Öğrenciler önce yaşları ve mali güçleri itibarıyla talimatnamede belirlenen işlemlere tabii tutulacaktı. Öğrenciler yaşları on beşten az ve fazla olmak üzere ikiye ayrılacaktı. On beş yaşından fazla olan bütün öğrenciler velileri varsa velilerinin vesayetine, yoksa vilayetin himayesine deftere işlenerek bırakılacaktı. On beş yaştan küçük öğrenciler velilerinin mali güçleri olup olmadığına göre ikiye ayrılacaktı. Babalarından bakabilecek gücü olan çocuklar babaları bulunduğu onlara teslim edilecekti. Sadece anneleri olan çocukların, annelerinin veya akrabalarının çocuğa bakabilecek güçleri olduğu anlaşıldığı takdirde annelerine iade edilecekti. Ekonomik gücü olan veya olmayan anne-babalar çocuklarına talip oldukları takdirde behemehâl çocuklar kendilerine teslim olunacaktı. On beş yaşından küçük olup, ebeveyni mevcut olmayan çocuklar, dinen nafakası üzerine düşen yakını, çocuğa bakabilecek gücü olup da onu almağa talip olursa kendisine teslim edilecekti. Bu şartlar dâhilinde ayrılarak velilerine teslim edildikten sonra kalan öğrencilerin, yani baba ve vasisi olmayanlarla, olup da çocuklarını iâşeden aciz bulunanların, on beş yaşından küçük çocukları tutulacak ve bunlar kız veya erkek fark etmeksizin Dersaadet'e nakledileceklerdi. Gerek velilerine teslim edilenler, gerekse İstanbul'a gönderilecek öğrenciler 3 numaralı deftere işlenecekti. Ayrıca öğrenci teslim edilen velilerden teslimata dair tasdikli bir ilmühaber alınacaktı.

Talimatnamede öğrenci işlerinden sonra müesseselerin eşya ve binalarıyla ilgili hususlar düzenlenmekteydi. Buna göre, eşyalardan satılabilecek durumda olanlar derhal müzayede ile satılacak, elde edilen para Ziraat Bankası'na yatırılacaktı. İstanbul'a sevk edilecek eşyalar bir cetvele işlenecek ve buradaki merkez depolarına gönderilecekti. Nakledilecek öğrenciler üzerlerindeki kıyafetin yanı sıra birer de yedek kıyafet bulundurulacak gönderilecekti. Ayrıca bu öğrencilerin yatak ve karyolaları da beraberlerinde olacaktı. Gerek darüleytam binaları, gerekse bu müesseseye gelir getiren binalar bir deftere işlenecekti. Bina ve araziler bir sene müddetle kiraya verilecekti. Darüleytamlarca işgal edilmek suretiyle elde edilen binalardan sahibi bulunmayanlar yerel yönetime, sahibi olanlar ise onlara bırakılacaktı. Bunlar için iki adet defter tanzim edilecek ve tesellüm alınanların imzaları alınacaktı. Nakil için gerekli masraflar Ziraat Bankası'ndan makbuz karşılığı müfettişlere gönderilecekti. Talimatnamenin son maddesinde yukarıdaki işlemlerin ardından tüm taşra Darüleytamlarının ilga edileceği yazıyordu. Bu hâliyle talimatnamenin oldukça ayrıntılı hazırlandığı ve söz konusu tasfiyeyi düzenli bir şekilde gerçekleştirmeyi amaçladığı görülmektedir.

3. Darüleytamlara Öğrenci Kayıt-Kabulü

Darüleytamlar ilk kez İstanbul Kadıköy'de teşkil edilmiş ve daha sonra diğer vilayetlere yaygınlaştırılmıştı. İstanbul'da açılan bu ilk darüleytam, anasız babasız olmak

şartıyla iki yaşından yedi yaşına kadar kız ve erkek, yedi yaşından on yedi yaşına kadar sadece kız çocukları alacak şekilde Kadıköy, Moda ve Fenerbahçe’de olmak üzere üç şube üzerine tesis edilmiştir. Sokak ve mahallelerde dilencilik yaparken veya kimsesizlik nedeniyle dolaşırken polis memurlarınca rastlanan çocukların bu darüleytama yönlendirilmesi istenmiştir²⁸.

Görüldüğü üzere, daha ilk açılışlarında darüleytama kabul edilecek öğrencilerde birtakım özel şartlar aranmıştı. Başlangıçta yalnız anasız babasız olmak olarak konulan şart, sonra kabaca anasız babasızlarla evlad-ı şüheda, kimsesiz asker evladı ve ebeveyni kayıp hükmünde bulunanlar olarak değiştirilmiştir. Bu dört sınıfın birtakım teferruatı bulunması nedeniyle açıklanması gerekmiştir. Buna göre evlad-ı şüheda, terhisten evvel herhangi bir sebep ve arızadan dolayı ölen fertler ile zabitanının öz çocuklarıdır. Kimsesiz asker evladı, seferberlik veya kura²⁹ münasebetiyle askerlik hizmetine alınan asker çocuklarıdır. Mefkud hükmünde olanlar ise bir illet ve hastalıktan ötürü geçimini sağlamayanlardır³⁰.

Her ne kadar darüleytamlarla ilgili düzenlemelerde alınacak yetimler bakımından din ve millet farkı gözetilmemiş ise de Maarif Nezareti’nin Adana Maarif Müdüriyeti’ne gönderdiği bir yazıda birtakım mülahazalara binaen Müslüman çocukların tercih edilmesi gereği bildirilmiştir. Nezaretin açıklamasına göre birkaç ay öncesine kadar ülkede kimsesiz Müslüman çocuklarının hayatını kurtarabilecek bir müessese olmadığı için darüleytamlar tesisi külfetine girilmiştir. Adana’da kurulan darüleytamlarda dahi böyle bir bakış açısının tatbiki ve muhafazası gereklidir. Zira gayrimüslim çocuklarının sığınacağı birçok müessese mevcuttur. İşte bundan dolayı vilayeteki darüleytamlara alınacak talebe ve memurların seçiminde belirtilen hususlara dikkat edilmelidir³¹.

Bir müddet sonra darüleytam talebelerinin velileri tarafından birer sebep öne sürülerek iade talepleri söz konusu olmuş ve bununla ilgili bir düzenleme de mevcut olmadığından konu Meclis-i Kebir-i Maarif’e aksettirilmiştir³² ve neticede meclis bu hususta izlenecek yolu şu şekilde tayin etmiştir³³:

1. Darüleytam talebelerinden babası ve annesi hayatta olanlarının talep edilmesi durumunda, bunlar bir daha kabul edilmemek üzere anne veya babalarına teslim olunacaktır.
2. Babası askerde olup annesi tarafından talep olunan öğrenci, babası askerden dönene kadar iade edilmeyecektir. Baba dönüşte isterse, teslim edilecektir.
3. İadesi uygun görülen çocuklarla, velilerinin durumu iyi olan çocukların okulda kaldıkları süre içerisinde kendilerine yapılan yemek ve giyim masrafları hesaplanarak talep edilecek ve müessesenin veznesine makbuz karşılığında teslim alınacaktır.

Darüleytamlara alınacak çocuklar birtakım belgelerle kayıt ve kabul edilirdi. Bunlar, darüleytam talebesine mahsus ilmi haber, Osmanlı tezkiresi, darüleytam öğrencileri için tahkikat varakası³⁴, sağlık raporuydu³⁵. Kayıt ve kabul ve ayrılma koşullarına yer verdiğimiz

²⁸ BOA, MF. MKT., 1205/14, 1333.Ra.3/19.01.1915.

²⁹ Tanzimat sonrası askerlik işlerinde kullanılan bir usuldür. Bir yılın doğumları arasında ad çekilmesi ve adına K yazılı kâğıt çekilenin asker olmasıdır. Devellioglu, s. 606.

³⁰ BOA, Maarif Nezareti Meclis-i Kebir-i Maarif (MF.MKB), 211/114, 1334.M.19/27.11.1915.

³¹ BOA, Maarif Nezareti Tedrisat-ı İptidaiye Kalemî(MF.İBT), 536/44, 1333.Ca.5/21.03.1915.

³² BOA, MF. MKB., 211/164, 1334.Ca.20/25.03.1916.

³³ BOA, MF. MKB., 212/7, 1334.Ca.23/28.03.1916.

³⁴ Tespit ettiğimiz 21 Aralık 1914 tarihli bir tahkikat varakası şöyledir: Mahallemizin Rüşdü Efendi Sokağı’nda altı numaralı hanede oturan merhum Osman Ağa’nın dokuz yaşındaki oğlu Salih Efendi, yetim ve kimsesiz olup

darüleytamların zamanla sürekli öğrenci akışı nedeniyle kapasiteleri dolmuştur³⁶. Maarif Nezareti bu durum üzerine harekete geçmiş, darüleytam şubelerine kaydedilen kız ve erkek öğrencilerin sayısının kapasitenin üzerine çıkmaya başladığına ve bunun sıhhi mahzurlar doğurduğuna dikkat çekmiştir. Durum düzeltilinceye kadar, her ne şekilde olursa olsun öğrenci gönderilmemesi gerektiğinin muhacirin ve polis müdürlüklerine tebliğ edilmesini Dâhiliye Nezareti'ne bildirmiştir³⁷.

Darüleytamların 1916 yılında olduğu gibi 1917 yılında da tam kapasite çalıştıkları görülmektedir. Zira Kafkas Orduları Grubu Kumandanlığı'nın şu yazısına verilen cevap bunu göstermektedir: Memleketleri işgal edilen kimsesiz muhacir çocuklarının bir kısmı öğrenim masraflarını karşılamaktan aciz bulduklarından bahisle İstanbul'daki okullara leylî olarak kayıtları istenmektedir. Her biri vatan için faydalı birer uzuv teşkil edeceğinden şüphe olmayan bu zavallıların eğitime olan arzu ve hevesleri dolayısıyla İstanbul'a gönderilmeleri düşünülmekteyse de kabul edilmemeleri hâlinde sefalet ve perişanlığa düşmemeleri için ne miktarda öğrenci kabulüne imkân bulunmaktadır?

Buna, gerek İstanbul gerekse taşra darüleytamlarının dolu olduğu, sene içerisinde mevcut darüleytamlara başka öğrenci kabulü mümkün olamayacağı, fakat işçileri için erzak verildiği takdirde çevredeki sultanilere alınabilecekleri yolunda cevap verilmiştir³⁸.

4. Darüleytamlarda Eğitim

Darüleytamlar teşkil edilirken yetimlerin sadece barındırılması amaçlanmamıştı. Bunun yanında ilköğretimi tamamlamaları, ardından ya üst öğrenime devam etmeleri veyahut ziraat ve sanat eğitiminden geçirilerek geleceklerini temin edecek bir vasıtaya sahip olmaları amaçlanmıştı. Hemen belirtelim ki darüleytamlar mekatib-i iptidaiyeden addedilmişti. Maarif Nazırı Ahmet Şükrü Bey'in Meclis-i Mebusan'da altını çizdiği gibi pek çok müessesede, Muhacirin Genel Müdürlüğü idaresinde 20 bin yetimin olduğu gibi, yetimler yer almaktaydı. Darüleytamların farkı, o müesseseler yetimleri yalnız yedirip içirip, ölümden kurtarmakla kalıyor, darüleytamlar ise onları ilimle sanatla teçhiz ederek atı için bir hayat veriyordu³⁹. Zaten bu amaç darüleytamlar için hazırlanan geçici talimatnamede⁴⁰, "*Darüleytamların gayesi evlad-ı şühedayı ve eytamı talim ve terbiye etmek ve onları vatan için nafi bir uzuv olarak yetiştirmektir*" şeklinde⁴¹ ortaya konulmuştu. Talimatnamenin devamında çocukların

Kadıköy'de Moda'da yeni olarak açılan darüleytama kayıt arzusunda bulunduğundan söz konusu efendi iffet ve namus sahiplerinden ve fukaradan bulunduğu tasdik olunur. **BOA, MF. EYT.**, 1/6, 1333.S.5/23.12.1914.

³⁵ **BOA, MF. EYT.**, 3/88, 1334.Za.30/28.09.1916.

³⁶ Kurulduğu 1914 yılında sayısı 20 olan kurum, 1916 yılında 69'a ulaşmış ve 5 bini kız, 15 bini erkek olmak üzere 20 bin korunmaya muhtaç çocuğa hizmet verir duruma gelmiştir. Muammer Salim, **Geçmişten Günümüze Türkiye'de Çocuk Koruma Politikaları ve Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu**, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Isparta 2011, s.42.

³⁷ **BOA, Dâhiliye Nezareti Kalem-i Mahsus(DH.KMS.)** 38/3, 1334.Ca.29/03.04.1916. Daha 1915 yılının sonlarına doğru İstanbul darüleytamlarına anasız ve babasız çocuklar ile şehit çocuklarından iki bin kadar, taşra sultanilerinden ise bine yakın öğrenci alınmış ve bunun üzerine boş yer kalmadığından kayıt talepleri reddedilmiştir. **BOA, Maarif Nezareti Mekatib-i Tâliye Kalem-i (MF. TLY.)** 485/18, 1334.M.10/10.11.1915. Yine Dersaadet darüleytamlarında boş yer olmadığı, bu nedenle babaları askerde olan çocukların vilayet ve livalardaki darüleytamlara gönderilmesi gerektiği ile ilgili bir yazı için bkz: **BOA, MF. MKT.**, 1215/63, 1334.B.4/07.05.1916.

³⁸ **BOA, MF. TLY.**, 572/40, 1335.Z.1/18.09.1917.

³⁹ **MBZC**, C:1, 6 Aralık 1917, s. 197.

⁴⁰ **BOA, MF. EYT.**, 6/110, 1335. Za.6/24.08.1917.

⁴¹ Maarif Nezareti'nden darüleytam şubelerine gönderilen bir yazıda, talimatnamede ortaya konulan bu gayeye dikkat çekilerek şöyle denilmiştir: Darüleytamlarda birinci derecede öğrencilerin talim ve terbiyesi amaçlanmıştır. Sanayi ve ziraate ait işler yaşları on üçü aşan çocuklara has olup ve eğitimi ihlal etmemek üzere belirlenen

eğitiminin ne suretle⁴² icra edileceği şöyle belirlenmişti: Elli ve yüz mevcutlu darüleytamlarda bir ve iki dersaneli mekatib-i iptidaiyeye mahsus program tatbik edilecek ve el işlerine fazla önem verilecektir(Madde 10). Yaşları yedi ile on üç arasında bulunan çocuklara mevcutlarına göre üç, dört, beş, altı dersaneli mekatib-i iptidaiye programına göre öğretim yapılacaktır. Ayrıca sanat öğretilmeyecek, fakat el işlerine ehemmiyet verilecektir(Madde 13). On üç yaşını tamamlayan kız ve erkek çocuklar mevcuda göre bir ve iki dersaneli mekatib-i iptidaiyeye mahsus program gereğince sabah ve akşam ikişer ders görecekler, diğer vakitlerde ise kızlar sanatla, erkekler ise ziraat veya sanatla uğraşacaklardır(Madde 14). İbtidâî öğrenimini tamamlayanlar arasında kabiliyetli olanların leyli darülmallimin veya darülmullimatlara, daha yetenekli olanların ise leyli sultanilere nakilleri uygun olacaktır(Madde 16).

Öte yandan yaşları müsait olan darüleytam talebelerinin ülkenin ihtiyacı olan sanayi dallarında yetiştirilmesi ve böylece özel bir sınıf oluşturulması işini takip etmek üzere bir komisyon kurulması gerekli görülmüştür. Komisyonun İsmail Mahir Efendi, Seyr ü Sefain İdaresi muhasebecisi Hıfzı, İttihat ve Terakki Partisi İstanbul merkez heyeti azasından Memduh Şevket, Esnaf Cemiyeti katib-i mesullerinden Baha, Mühendis Salim, Galatasaray Sultanisi Muhasebecisi İsmail Bey'lerden oluşması ve haftada bir, perşembe günleri, Maarif Nezareti'nde toplanması kararlaştırılmıştır. Bu yolla hem ülkenin sanayiye olan ihtiyacının karşılanması için bir temel atılmış, hem de yetimlerin istikballeri garanti altına alınmak istenmiştir⁴³.

Darüleytamlar talebesinin mesleğe ayrılmasında özenli davranılmasına dikkat edilmekteydi. Darüleytamlar Genel Müdürlüğü konuya dair şubelere gönderdiği bir yazıda, iptidai öğrenimini tamamlayan öğrencilerin mesleğe ayrılmasında kabiliyet ve genel durumları hakkında bilgi edinilmediği takdirde bazı çocukların kabiliyetleri olmayan mesleklere yönlenecekleri ve netice olarak büyük bir âlim ve sanatkâr olması mümkün olan bir çocuğun, işinde bir ilerleme ve yenilik görülemeyeceği belirtilmiştir. Bu nedenle tesirleri elim olan bu gibi hatalara meydan verilmemesi için şube idaresi ve öğretmenlerin, gerek dershanede, gerekse teneffüste, çocuğun "*istidat ve kabiliyet, hissiyat, zeka, dikkat, tasavvurat, muhakemat-ı karar, hıfz, tahayyülat, irade, teşebbüs, sebat ve ahval-i saire*" gibi her türlü davranış ve hareketini sürekli gözlem ve incelemeye tabi tutması istenmiştir. Bunlara ait müşahedelerin ise hususi cep defterlerinin her öğrenci için ayrılmış kısmına not edilmesi gereği bildirilmiştir⁴⁴.

Darüleytamların birer iptidai okul mahiyetinde görüldüğü daha evvel söylenmişti. Bu müesseselerdeki eğitim belli bir program ve düzen içerisinde yürütülmekteydi. Bazı darüleytamlar bünyesinde ayrıca ana sınıfları da açılmıştı. Gerek bu ana sınıfları gerekse

zamanlarda yapılmalıdır. Bu noktalara ve söz konusu talimatname hükümlerinin maarif idaresi tarafından tam olarak tatbikine özen gösterilmesi... **BOA, MF. MKT.**,1233/55 1336.B.5/16.04.1918.

⁴² Bazı mebuslar darüleytamlarda talim ve terbiyenin ne şekilde yapıldığının açık olmadığı, buna dair bir nizamname de bulunmadığını söylüyorlardı. Ahmet Şükrü Bey bu görüşlere karşı, darüleytamlardaki anasınıflarının Ana Mektepleri Nizamnamesi'ne, iptidailerin Tedrisat-ı İptidaiye Kanun-ı Muvakkati ile Mekatib-i İptidaiye Talimatnamesi'ne, 12 yaşından büyük çocukların bulunduğu sanayi sınıflarının ise sanayi mektepleri için yapılmış talimatnamelere tabi bulunduğunu belirtmiş ve okulların unvanı değişikçe her okul için ayrı talimatname yapmak âdet değildir, yolunda cevap vermiştir. **MBZC**, C:1, 14 Ocak 1918, s. 595.

⁴³ **BOA, MF. MKT.**,1208/42, 1333.C.17/02.05.1915.

⁴⁴ **BOA, MF. EYT.**, 7/29, 1335.Ş.12/03.06.1917.

sonraki yaş gruplarına yönelik vakit çizelgeleri ve ders cetvelleri Tablo- IV, V, VI ve VII'deki gibi belirlenmişti⁴⁵.

Tablo-IV
(Darüleytam Ana Sınıflarına Ait Vakit Çizelgesi)

Saat		Etkinlik
6. 30	7. 30	Kalkma ve Temizlik
7. 30	8. 30	Kahvaltı ve Teneffüs
8. 30	9. 00	Meşguliyet
9. 00	9. 30	Teneffüs
9. 30	10. 00	Meşguliyet
10. 00	10.30	Teneffüs
10. 30	11.00	Meşguliyet
11. 00	2. 30	Yemek, Teneffüs, Uyku
2. 30	3. 00	Meşguliyet
3. 00	3. 30	Teneffüs
3. 30	4. 00	Meşguliyet
4. 00	5. 30	Kahvaltı ve Gezinti
5. 30	6. 00	Temizlik
6. 00	6. 30	Meşguliyet
6. 30	7. 30	Yemek ve Teneffüs
7. 30	6. 30	Uyku

Tablo-V
(Darüleytamlarda 7-13 Yaş Arası Çocuklara Ait Vakit Çizelgesi)

Saat		Etkinlik
5.30	7.00	Kalkma, Abdest, Namaz, Kahvaltı, Temizlik
7.00	8.25	Mütalaa
8.25	8.40	Teneffüs
8.40	9.30	Birinci Ders
9.30	9.45	Teneffüs
9.45	10.25	İkinci Ders
10.25	10.40	Teneffüs
10.40	11.30	Üçüncü Ders
11.30	1.00	Yemek, Namaz, Teneffüs
1.00	1.40	Dördüncü Ders
1.40	2.05	Teneffüs

⁴⁵ BOA, MF. EYT., 6/110, 1335.Za.6/24.08.1917.

2.05	2.45	Beşinci Ders
2.45	3.00	Teneffüs
3.00	3.40	Altıncı Ders
3.40	5.00	Teneffüs, Kahvaltı, Namaz, Temizlik
5.00	5.50	Mütalaa
5.50	6.00	Teneffüs
6.00	6.50	Mütalaa
6.50	7.15	Namaz ve Teneffüs
7.15	8.00	Yemek ve Teneffüs ve Namaz
8.00	5.30	Uyku

Tablo-VI
(Darüleytamlarda 13'ten büyük Yaşta Çocuklara Ait Vakit Çizelgesi)

Saat		Etkinlik
5. 30	7. 00	Kalkma, Abdest, Namaz, Kahvaltı, Temizlik
7. 00	7. 50	Birinci Ders
7. 50	8. 00	Teneffüs
8. 00	8. 50	İkinci Ders
8. 50	9. 30	Teneffüs, Sanata Hazırlık
9. 30	11. 30	Sanat veya Ziraat
11. 30	1. 00	Yemek, Namaz, Teneffüs
1. 00	3. 30	Sanat veya Ziraat
3. 30	5. 00	Teneffüs, Kahvaltı, Namaz, Temizlik
5. 00	5. 50	Üçüncü Ders
5. 50	6. 00	Teneffüs
6. 00	6. 50	Dördüncü Ders
6. 50	7. 15	Teneffüs ve Namaz
7. 15	8. 15	Mütalaa
8. 15	9. 00	Yemek, Namaz, Teneffüs
9. 00	5. 30	Uyku

Tablo-VII
(Darüleytamlarda 13 Yaş Üzeri Çocuklara Ait Ders Dağıtım Cetveli)

Dersin adı	1.Sene	2.Sene	3.Sene	4.Sene	5.Sene	6. Sene
Elifba ve Kıraat	9					
Eczayı Şerife, Kıraat ve Ezber ve İmla		8				

Kıraat ve Ezber, İmla ve Sarf, Nahv ve Tahrir			4	3	3	3
Kurân-ı Kerim			1	1	1	1
Malumat-ı Diniye	1	2	2	2	2	2
Musahebat-ı Ahlakiye	1	1	1	1		
Yazı			1	1	1	1
Tarih			1	1	1	1
Coğrafya			1	1	1	1
Hesap	2	2	2	2	2	2
Hendese			1	1	1	1
Eşya Dersleri	1	1	1	1	2	2
Resim	1	1	1	1	1	1
Sanayi ve Ziraata Ait Dersler ⁴⁶	5	5	5	6	6	6
El İşleri	2	2	1	1	1	1
Musiki	1	1	1	1	1	1
Terbiye-i Bedeniye	1	1	1	1	1	1
Toplam	24	24	24	24	24	24

Yukarıdaki çizelgeden anlaşılan daha evvel de söylediğimiz gibi, darüleytamlarda özellikle yaşı büyük çocuklar için mesleğe yönelik derslere ağırlık veriliyordu. Darüleytam şubeleri, gerek müessesenin hâli, gerekse icra edilen öğretimin durumu ile alakalı olmak üzere Genel Müdürlüğe belli aralıklarla bilgi vermişlerdir. Mesela Bebek Şubesi, Genel Müdürlüğe yazdığı bir yazıda, öğretime ne zaman başlandığı, hangi sınıflarda kaç şube açıldığı, öğretmen durumları hakkında bilgilere yer vermiştir⁴⁷. Darüleytam Genel Müdürlüğü de kendisine ulaşan bu gibi öğretim cetvellerini ve raporları değerlendirilerek noksanları ve yapılacakları tespit etmiş ve şubelere bildirmiştir. Mesela, Genel Müdürlük Şubat 1917 tarihinde Büyükdere Darüleytam Şubesi'ne yazdığı bir yazıda, eğitimin noksan olduğunu ve ders programına uygun olarak gösterilmediğinin anlaşıldığını, derslere düzenli devam edilmesi ve müfredat programının asla dışına çıkılmaması gerektiğini bildirmiştir⁴⁸.

Savaşın bir yansıması olarak diğer eğitim kurumlarında teşkil edildiği gibi, darüleytamlarda da Genç Dernekleri'nin⁴⁹ oluşumuna ve beden eğitimi(terbiye-i bedeniye) dersine büyük ehemmiyet verilmiştir. Müdüriyet-i Umumiye'den 23 Temmuz 1916 tarihinde

⁴⁶ Bu dersler teorikti. Sanayiden hangi dersler uygulanacak ise bunlara ait bilgiler verilecek ve gerekli resimler, çizimler yaptırılacaktı. Ziraat kısmı tatbik edilen derslerde nebatat ile fenn-i ziraata ait temel bilgiler verilecek, levha ve resimler gösterilecekti. **BOA, MF. EYT.**, 6/110, 1335.Za.6/24.08.1917.

⁴⁷ **BOA, MF. EYT.**, 4/1, 1334.Z.17/15.10.1916.

⁴⁸ **BOA, MF. EYT.**, 6/91 1335.Ca.2/24.02.1917.

⁴⁹ Genç dernekleri hakkında bilgi için bkz: Mustafa Balcıoğlu, "Osmanlı Genç Dernekleri", **Türk Kültürü**, Yıl.30, S: 346, Şubat 1992, s. 34-40. Zafer Toprak, "İttihat ve Terakki'nin Paramiliter Gençlik Örgütleri", **Boğaziçi Üniversitesi Dergisi Beşeri Bilimler**, Vol.7-1979, s. 95-113.

Büyükdere Şubesi'ne gönderilen bir yazıda, İstanbul'daki bütün darüleytamlarda teşkil edilecek Genç Dernekleri'ne her 180 kişiye bir rehber tayin edileceği, erkek şubeleriyle haberleşilerek rehber isimlerinin müdürlüğe bildirilmesi istenmiştir. Yine maarif müdürlüklerine yazılan başka bir yazıda Genç Dernekleri teşkiline ve terbiye-i bedeniye derslerine itina edilmesi lüzumuna dikkat çekilerek şöyle denilmiştir: Okullarda henüz gerekli teşkilâtın yapılmadığı ve tatbiki konulmadığı anlaşılmıştır. Bu nedenle gelecek ders senesi başında talimatname gereğince hemen talimlere başlanarak salı tatilinin bu talimlere ayrılması gerekir. Bu hususta rehabet ve lakaytlık gösteren öğretmenlerin sorumluluğu vardır. Gerek dernek talimatına, gerek müfredat programında haftada iki dersten ibaret olan terbiye-i bedeniye dersine önemi derecesinde özen gösterilmesi beyan olunur⁵⁰.

Genç Dernekleri ve beden eğitimi derslerine önem verilmesinin savaş ortamının bir yansıması olduğu yukarıda ifade edilmişti. Savaşın yansıması ve bu çerçevede gençlerin orduya hazır hâle getirilmesi yalnız yukarıdaki teşebbüslerden ibaret değildi. Bunların yanında darüleytam öğrencilerine ayrıca silah talimleri de yaptırılmıştır. Darüleytam Genel Müdürlüğü'nün Maarif Nezareti'ne gönderdiği bir yazıda, sayısı bine yaklaşan Kadıköy erkek şubesi öğrencilerinin fikren, beden en istifadeli şekilde yetiştirilmeleri ve gece gündüz kendilerine harcanan mesainin faydalı olabilmesi için, bazı vasıtalara ihtiyaç duyulduğu bildirilmiştir. Bu çerçevede Harbiye Nezareti'nden daha önce alınan 300 flober tüfeğin çocuklarda bariz bir intikam ve milli his yarattığı, bunu tamamlamak ve öğrencilerin bir bütün halinde yetişmelerini sağlamak için 1000 adet daha tüfeğin aynı şekilde Harbiye Nezareti'nden alınması talep edilmiştir⁵¹.

Eğitimden bahsedilirken Avrupa'da tahsil imkânından darüleytam talebelerinin de yararlandırıldığını belirtmek gerekir. Bu dönemde Avrupa'ya gönderilen öğrenciler incelenirse içlerinde pek çok darüleytam öğrencisinin bulunduğu görülür. Almanya'ya gönderilen bu tür çocukların bilhassa sanayi müesseselerinde özellikle madencilik alanında yetişmeleri planlanmıştır. 1917 Temmuz'una ait sayısında Muallim dergisi, darüleytam talebesi arasından seçilecek 500 efendinin Maarif Nezareti adına, Almanya'ya eğitime gönderilmesinin kararlaştırıldığını yazmaktaydı⁵². Yine müşavir Schmidt'in verdiği bilgiye göre 1917 yılı içerisinde madenci ve sanatkâr yetişmek üzere 400'e yakın şehit evladı Alman madenlerine veya sanayi müesseselerine gönderilmişti. Bunlar dört sene zarfında yetişeceklerdi. Bir müddet sonra da ziraat işlerinde istihdam edilmek üzere yeniden bir miktar talebe Almanya'ya sevk edilecekti⁵³.

5. Darüleytamların Akıbeti

1918 Ekim sonunda imzalanan mütarekenin ardından İtilaf devletleri İstanbul'a gelerek tekrar eski yerlerini işgale başladılar. Darüleytamlar tarafından kullanılan binaların birkaç gün içinde boşaltılmasını istediler. Bu aciliyet karşısında darüleytam öğrencileri boş olan saraylara yerleştirildiler. Bir müddet sonra da hükümet bütçesinin darüleytamları idare

⁵⁰ BOA, MF. EYT., 3/22, 1334.L.21/21.08.1916.

⁵¹ BOA, MF. MKT., 1212/63, 1333.Z.2/11.10.1915.

⁵² Almanya'ya Darüleytam Talebesi İzamı, **Muallim**, no.12, 1 Temmuz 1917, s. 383.

⁵³ Şükrü Beyefendi, **Tedrisat**, no.43, 1919, s.1-5. 1918 Mayıs'ında kaleme alınan Talebe-i Osmaniye Müfettişliği'nin ilk raporundan anlaşılacağı üzere çeşitli sebeplerle darüleytam öğrencilerinin firarları söz konusu olmuştur. Rapora göre bu kaçışlarda yanlış meslek seçimi, memleket özlemi, mizaç uyumsuzluğu, elebaşlar(öğrenciler içerisinde kötü işlerde önyak olanların diğer sakin öğrencilere olumsuz etkisi) sebatsızlık, kibir ve gurur gibi faktörler etkili olmuştur. **BOA, MF.MKT.**, 1233/30, 1336.C.19/01.04.1918. Yine 1918 başlarında Osmanlı öğrencilerini teftiş için Avrupa'da bulunan Muslihiddin Adil Bey de benzer hususlardan söz etmekteydi. Avrupa'daki Talebemiz, Muslihiddin Adil Bey'le Mülakat, **Zaman**, no.116, 31 Temmuz 1918, s. 3.

edemeyeceği anlaşıldığından, bu müesseselerin tasfiyesi yoluna gidildi. Geriye kalan öğrenciler İstanbul'da toplanarak, yönetimleri Şehir Yatı Mektebi adıyla özel idareye verildi. En sonunda bu idareler tarafından yatılı okullar tamamen kapatıldı⁵⁴.

Sonuç

Görüldüğü gibi özellikle I. Dünya Savaşı'nın siyasi ve askeri tesirleri sonucu bir zorunluluktan doğduğu anlaşılan darüleytamlar, aynı zamanda sosyal devlet olmanın da bir gereği olarak vücut bulmuşlardı. Darüleytamlar esas olarak şehit çocuklarına sahip çıkma amacını taşıdılar da, kuruma alınacakların kapsamı geniş tutulmuş, yetim, öksüz ve korunmaya muhtaç tüm kimsesiz çocuklar müesseseye kabul edilmiştir. Darüleytamların gaye ve işlevlerine bakıldığında, salt bir yetimhane vazifesi olarak faaliyet göstermedikleri, bundan daha ziyade bir eğitim kurumu olarak öne çıktıkları, öğrencileri bir sanat dalında maişetini temin edecek imkâna sahip kılma doğrultusunda çalıştıkları görülür. Bu yönüyle darüleytamları bir eğitim kurumu olarak nitelemek daha doğru olur. Darüleytamlar ilk zamanlar düşman devletlerin el konulan bina ve malzemelerini kullandıklarından bir bolluk dönemi yaşamışlardır. Fakat I. Dünya Savaşı'nın uzamasıyla bağlantılı olarak öğrenci sayısındaki artışlar üzerine bu müesseseler tam kapasite ile çalışmak zorunda kalmışlar, bir zaman sonra ise öğrenci kabul etmememe noktasına gelmişlerdir. Hatta devletin mali vaziyeti, gıda ve eşya fiyatlarında görülen aşırı yükselmeler, 15-20 binleri bulan öğrencinin iâşesini sağlamakta müşkülât ve acizliğe sebebiyet vermiş, bazı taşra darüleytamlarının kapatılması söz konusu olmuştur. Bir süre sonra da taşra darüleytamlarının tasfiyesi ele alınarak, buradaki çocukların bir kısmı, aileleri bakabilecek durumda olanlar, ailelerine teslim edilmiş; diğer kısmı ise İstanbul'a nakledilmiştir. Savaş nedeniyle kurulan bu müesseseler, yine savaş nedeniyle büyük zorluklarla karşılaşmışlardır. Neticede ise büyük kısmının kapatılması ve tasfiye edilmesi mecburiyeti ortaya çıkmıştır. Son olarak darüleytamların kuruluşu ve gelişimi anlatılırken özellikle dönemin Maarif Nazırı Ahmet Şükrü Bey'in bu kurumların faal ve semereli olması yönünde gösterdiği çaba ve hizmetler kaydedilmelidir.

KAYNAKÇA

A- Arşiv Belgeleri

1- Yayınlanmış Arşiv belgeleri

Meclis-i Mebusan Zabıt Cerideleri(MBZC), C:1, Türkiye Büyük Millet Meclisi Basımevi, Ankara 1990.

2-Yayınlanmamış Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Osmanlı Arşivi(BOA)

MF.EYT: Dosya No: 1, Gömlek No: 6; Dosya No: 1, Gömlek No: 17; Dosya No: 1, Gömlek No: 116; Dosya No: 3, Gömlek No: 22; Dosya No: 3, Gömlek No: 88; Dosya No: 4, Gömlek No:1; Dosya No:6, Gömlek No:91; Dosya No: 6, Gömlek No: 110; Dosya No: 7, Gömlek No:29, Dosya No: 7, Gömlek No:53. MF.İBT: Dosya No:536, Gömlek No:44; DH.KMS: Dosya No: 38, Gömlek No:3. MF.MKB: Dosya No: 211, Gömlek No: 114; Dosya No: 211, Gömlek No:164; Dosya No: 212, Gömlek No: 7. MF.MKT: Dosya No: 1186/40; Dosya No: 1205, Gömlek No: 14; Dosya No: 1208, Gömlek No: 42; Dosya No: 1212, Gömlek No:63; Dosya No: 1215, Gömlek No: 63; Dosya No: 1227, Gömlek No: 20; Dosya No: 1233, Gömlek No: 55. MF.TLY: Dosya No: 485, Gömlek No:18; Dosya No: 572, Gömlek No: 40.

⁵⁴ Koçer, a.g.e., s.194.

B-Sürelî Yayınlar

- İkdam, no.6846, 5 Mart 1916.
 Muallim, no.12, 1 Temmuz 1917.
 Muallim, no:17, 15 Aralık 1917.
 Muallim, no:18, 15 Ocak 1918.
 Tedrisat, no.43, 1919.
 Zaman, no.116, 31 Temmuz 1918.

C- Telif ve Tetkik Eserler

- AYTEKİN Hakan, **1914-1924 Yılları Arasında Korunmaya Muhtaç Çocuklar ve Eğitimleri**, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2006.
 BALCIOĞLU Mustafa, “Osmanlı Genç Dernekleri”, **Türk Kültürü**, Yıl.30, S: 346, Şubat 1992, s.34-40.
 BİNARK İsmet, “Maarif Tarihimize Ait Bir Rapor”, **Yeni Türkiye**, S:7, 1996, s. 477-493.
 DEVELLİOĞLU Ferit, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Büyük Lügat**, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara 2010.
 ERGİN Osman Nuri, **Türkiye Maarif Tarihi**, C:3-4, Eser Matbaası, İstanbul 1977.
 ERGÜN Mustafa, **II. Meşrutiyet Devri’nde Eğitim Hareketleri 1908-1914**, Ocak Yayınları, Ankara 1996.
 KANSU Nafi Atuf, **Türkiye Maarif Tarihi Hakkında Bir Deneme**, 1.Baskı, Muallim Ahmet Halit Kitaphanesi, İstanbul 1930.
 KOÇER Hasan Ali, **Türkiye’de Modern Eğitimin Doğuşu**, Uzman Yayınları, Ankara 1987.
 OKUR Yasemin, **Darüleytamlar**, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Samsun 1996.
 ÖZALP Reşat, **Millî Eğitimle İlgili Mevzuat (1857-1923)**, MEB Yayınları, Ankara 1982.
 ÖZKAN Salih, “Türkiye’de Darüleytamların Gelişimi ve Niğde Darüleytami”, **Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, S:19, Bahar 2006, s.211-229.
 SAKAOĞLU, Necdet, “Darüleytamlar”, **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, C:2, İstanbul 1994, s. 558.
 SAKAOĞLU Necdet, **Osmanlı’dan Günümüze Eğitim Tarihi**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2003.
 SALİM Muammer, **Geçmişten Günümüze Türkiye’de Çocuk Koruma Politikaları ve Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu**, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Isparta 2011.
 TOPRAK Zafer, “İttihat ve Terakki’nin Paramiliter Gençlik Örgütleri”, **Boğaziçi Üniversitesi Dergisi Beşeri Bilimler**, Vol.7-1979, s.95-113.